

SOSYOLOJİK BİR OKUMA: İNTİBAH'TA MEMURLUK

*Turhan KOÇ**

Özet: Edebiyat sosyolojisi, sanatla bilimin kesişme alanlarından biri olarak dikkat çeker. Buna göre, sanatsal bir üretim olan edebî metinle, toplumu inceleyen bir bilim olan sosyoloji, edebiyat sosyolojisi başlığı altında birleşir. Edebiyatın sosyal bir olay biçiminde görülmesi, bu sanatsal faaliyet alanını, sosyolojinin ilgi sahasına katar. Namık Kemal, *İntibah* başlıklı romanı, 1873-1876 yılları arasında Magosa'da sürgündeyken kaleme alır. Romanın başkişisi Ali Bey, Babıali'de kâtiptir. Görüldüğü üzere, mesleği dolayısıyla Ali Bey, memur sınıfına mensuptur. Memurluk ve memurlar, özellikle on dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin uğraştığı sorunlardan biri olarak dikkat çeker. Memurların işlerini aksatması, mesai saatlerine uymaması, çalışma günlerine dikkat etmemesi gibi davranışları, devletin uzun yıllar çözemediği meselelerdendir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte daha dikkatle ve önemsenerek ortadan kaldırılmaya çalışılan bu sorun, Osmanlı Devleti'nin fiilen son bulduğu tarihe kadar tam olarak halledilemeyecektir. *İntibah* romanı, Osmanlı'nın yaşadığı söz konusu aczi, Ali Bey üzerinden göstermesi dolayısıyla öne çıkan bir eserdir. Mehpeyker'le tanışana kadar, çalıştığı kurumdaki mesaisine titizlenen Ali Bey, Mehpeyker'le ilişki yaşamaya başladıktan sonra, dairedeki işini aksatmaya başlar. Böylelikle o, devletin, romanın yazıldığı dönemde bir sorun olarak uğraştığı memurlar tayfasına dâhil olur. Bu çalışmada, Ali Bey'in işini keyfince aksatması ve bunun sonucunda hiçbir yaptırıma maruz kalmaması, on dokuzuncu yüzyıldaki memurluk algısıyla birlikte ele alınacaktır. Sonuç olarak Ali Bey'in memurluğa dair tutumunun dönemin zihniyetiyle uyum içinde olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Sözcükler: İntibah, memurluk, sosyoloji, edebiyat.

A SOCIOLOGICAL READING: CIVIL SERVICE IN *İNTİBAH*

Abstract: Literature sociology draws attention as one of the intersection areas of art and science. Accordingly, the literary text, which is an artistic production, and sociology, which is a science that examines society, unites under the title of

* Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE. e-posta: trhnkcc@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0821-8410.

literary sociology. Seeing literature as a social event adds this field of artistic activity to the field of interest of sociology. Namık Kemal wrote his novel titled *İntibah* while he was in exile in Magosa between 1873-1876. Ali Bey, the protagonist of the novel, is a clerk at the Babiali. As can be seen, Ali Bey is a member of the civil servant class because of his profession. Civil service and civil servants draw attention as one of the problems the Ottoman Empire was dealing with, especially in the nineteenth century. The behaviors of civil servants such as disrupting their work, not obeying their working hours, not paying attention to working days are among the issues that the state could not solve for many years. With the announcement of the Tanzimat, this problem, which was tried to be eliminated with more care and attention, will not be completely resolved until the date when the Ottoman Empire actually ended. The novel *İntibah* is a novel that reflects the problems of the Ottoman Empire due to civil servants through Ali Bey. Until he meets Mehpeyker, Ali Bey pays attention to the working hours in the institution where he works, and after he starts to have a relationship with Mehpeyker, he starts to not obey his shift. Thus, he is included in the crew of civil servants with whom the state dealt with as a problem at the time the novel was written. In this study, Ali Bey's disruption to his job arbitrarily and consequently not being subjected to any sanctions will be discussed together with the perception of civil service in the nineteenth century. As a result, it will be claimed that Ali Bey's attitude towards the civil service was in harmony with the mentality of the period.

Keywords: *İntibah*, civil service, sociology, literature.

Giriş

Edebî metin her ne kadar kurmaca olsa da sosyolojik bakış ondaki siyasi, tarihî, toplumsal içeriği çalışma sınırına katar ve elde ettiği sonuçları, yaşanan hayatın gözlenmesiyle tespit edilen verilerle birlikte değerlendirir. Robert Escarpit'nin Vladimir Zhdanov'dan aktardığı "Edebiyat sosyal bir olaydır; edebiyat, gerçeğin yaratıcı muhayyelenin içinden süzülerek idraki[dir]" (1993: 10) görüşü, sosyolojik bakışın, edebiyatı niçin bir malzeme olarak gördüğü sorusuna bir cevap gibidir.

İntibah, Namık Kemal'in 1873-76 yılları arasında Magosa'da sürgündeyken kaleme aldığı bir romandır. Eserin başkişisi Ali Bey, Babiali'de kâtipdir. Başlangıçta gayet çalışkan, işine titizlenen bir kişi olarak

betimlenen bu roman kişisi, özellikle Mehpeyker'le kurduğu ilişki sonrasında dairedeki görevini aksatmaya başlar. Hatta bazı haftalar daireye hiç uğramaz. İsteddiği zamanlarda ise işine geri döner. Bu bildiride, Ali Bey'in işini keyfince aksatması ve bunun sonucunda hiçbir yaptırıma maruz kalmaması, on dokuzuncu yüzyıldaki memurluk algısıyla birlikte ele alınacak ve Ali Bey'in memurluğa dair tutumunun dönemin zihniyetiyle uyum içinde olduğu iddia edilecektir.

Edebiyat sosyolojisi temelde, yazarın belli bir dönemde yaşamasından ve toplumu şekillendiren fertlerden biri olmasından dolayı, yaşadığı dönemden ve toplumdaki etkileneneceği ve bunu eserinde yansıtacağı düşüncesinden hareket eder. "Edebiyatçı, bütünüyle ortamın bir ürünü müdür?" diye soran Köksal Alver onun, sadece etkilenen bir nesne değil, aynı zamanda "bütün insanlar gibi, ait olduğu ortama etki eden bir özne" (2012: 31) olduğunu vurgulayarak yazar ve toplum arasındaki etkileşimin kesinliğine değinir. Alver'e göre edebiyatçı, "fildişi kulede yaşayıp, hayata dokunmadan hayat hakkında ahkam kesen bir figür değildir. Bir ortamın ve dünyanın insanı olan edebiyatçı, daha işin başında hayata bağlıdır" (2012: 32).

Alver'in görüşünü biraz daha ileriye götüren Mustafa Kemal Şan, "gerçek bir romancı yaşadığı çağda meydana gelen toplumsal değişimleri hem eserleri ile yansıtmalı hem de bu değişmelerin yönü konusunda çeşitli katkılarda bulunmalıdır" (2012: 249) diyerek yazara bir görev biçer. Buna göre aksi bir tutum sergileyen yazar, "gerçek bir romancı" olamayacaktır. Görüldüğü üzere Şan, edebiyatçının toplumla kurması gereken ilişkiyi Alver'e göre daha keskin çizgilerle belirtir.

Edebiyatın her şeyden önce bir sanat, sosyolojinin ise bir bilim olduğu düşüncesinden yola çıkan Şaban Sağlık, edebiyatın "toplumsal gelişmelerin doğuşunu hazırla[yabileceğini]" Fransız İhtilali üzerinden örnekler (2012: 309). Ona göre söz konusu sanat dalı "çeşitli organlarıyla, bağlı bulunduğu toplumu aydınlığa çıkartabilir; uygarlığın temel yapısını kurabilir" (2012: 309). Sosyolojinin toplumu inceleyen bir bilim olduğuna değinen Sağlık, "her bir sosyolojik kategori için 'cemiyet' ya

da 'topluluk' sözü kullanıldığını" bilgisini verir (311). Bu iki alanın keşmesiyle ortaya çıkararak gelişen bir disiplin olan edebiyat sosyolojisi, yazarın Chris Baldick'ten yaptığı alıntıda "sosyal şartlar / çevre ile edebî çalışmalar arasındaki ilişkileri inceleyen bir edebî çalışma alanı" şeklinde tanımlanır (316). Yani edebî metindeki sosyal özellikli malzeme, sosyoloğun ya da araştırmacının inceleyebileceği bir nitelik taşır.

İntibah'ta Memurluk

İntibah romanının başkışısı Ali Bey, "ağniyâ evlâdından yirmibir yirmiiki yaşında bir delikanlıdır" (Namık Kemal, 2013: 9). O, "çocuk yaşında iken birkaç lisan bil[en], üdebâ arasında nevrüstegan-ı maârifin en müstaidlerinden addolun[an ve çevresindekilere göre] âdeta melek zannedil[ecek]" (2013: 9) derecede iyi huylu bir gençtir. Buna ek olarak Ali Bey, "[h]er neye merak ederse bütün dünyayı unuturcasına ona hasr-ı iştigâl ede[n]" (2013: 9-10) bir karaktere sahiptir. Önceden söylenildiği gibi mesleği Babialî'de kâtipliktir.

Babasının ölümüne kadar derslerine ve işine gereken titizliği gösteren Ali Bey, sonraki süreçte bocalamaya başlar. Çok sevdiği kitaplarından ve iş yerinden gittikçe daha çok sıkılır. Oğlunun bu hâllerine üzülen annesi, kocasının ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü bir kenara bırakarak oğlunu mutlu etmek için elinden geleni yapar. Mayıs ayının güzel bir gününde Çamlıca'ya gitmesi için onu ikna eder. "Seyre ilk gittiği gün oraları çocuğa pek bigâne görünm[esine]" (2013: 12) karşın Ali Bey, Çamlıca gezilerini sıklaştırır. Öyle ki "[b]ir kaç gün birbiri üzerine kıra çıkmaya" sıkılmaya başlar (2013: 13). Ali Bey'in kıra çıkmaktaki maksadı kalabalıktan kaçmak olduğu için o, genellikle tatil günleri olarak belirtilen cuma ve pazar günlerini dairedeki işlerine ayırır. Çamlıca'ya ise herkesin çalıştığı günlerde gitmeyi yeğler. Görüldüğü üzere romanda tatil günleri hem cuma hem de pazar olarak ifade edilir. Ahmet Yüksel bu konu için, "perşembeleri tatil yapan memurlar cuma günü de namaz münasebetiyle pek verimli çalışmadığından devlet dairelerinde işlerin iki gün üst üste aksadığını" ve bu yüzden "1842 senesinde haftalık izin günü[nün] perşembeden cumaya aktarıldığını" söy-

ler (2014: 27). Tanzimat'ta önce bir dönem pazar günleri de tatil edilmesine rağmen Tanzimat'tan sonra bu karardan vazgeçilir. Hâl böyleyken uzun yıllar boyunca süren alışkanlıktan dolayı birçok memurun pazar günlerini de tatılmış gibi geçirmeleri söz konusudur. Bu sorunun ortadan kaldırılması için "cuma günü haricinde mazeretsiz olarak tatil yapanların cezalandırılacakları[na]" dair özel bir emir yayımlanır (2014: 27). Buna göre romanda pazarın da tatil gibi sunulması, on dokuzuncu yüzyıldaki memurların genel eğilimini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Ali Bey'in tatil günleri dışında Çamlıca'ya gidebilmesi, onun mesai saatlerine önem vermediğini gösteren bir davranış olarak yorumlanabilir. Yüksel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarından itibaren, memurlar[ın] her gün güneş doğmadan vazifelerine gel[diği] ve [ancak] güneş batmadan bir saat evvel Sadrazam'ın müsaadesiyle evlerine dön[bildikleri]" bilgisini verir (2014: 28). Buna ek olarak "mesai için imparatorluğun son dönemlerine kadar kullanılan saat sistemi[nin]" alaturka olduğunu söyler (2014: 28). "Bu sisteme ve mevsimlere göre mesai başlama vakti güneşin doğuşundan veyahut sabah namazından bir veya birkaç saat sonrası" (2014: 28) yani 1.00 ya da 2.00'dır. "Mesai bitişi ise güneşin batışından veya akşam namazından birkaç saat öncesine işaret eden 10.00 veya 11.00'dır" (2014: 28). Bu bilgilerden hareketle Ali Bey'in iş günlerinde Çamlıca'ya gidebilmesi için mesai saatlerine uymaması gerekir.

Levent Ali Çanaklı, "Fermanlarda görülen en yaygın şikâyetler[in], memurların işe geç gelip erken ayrılmaları, geçerli özür olmaksızın işe gelmemeleri ve işlerin yapılmasında gösterdikleri yavaşlıkla ilgili" olduğunu söyler ve "bu sıkıntıları gidermek amacıyla, sadece mesai bitiminde yapılacak işleri kalmayan kâtiplerin daireyi terk edebilecekleri şartını içeren emirler yayımlan[dığı]" bilgisini verir (2007: 45). Yüksel de, özellikle on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren "memurların çoğu[nun], herhangi bir mazeret beyan etmeksizin ya dairelerine hiç uğrama[dıklarını], ya da geç gelip birkaç saat geçirdikten sonra geri dön[düklerini]" ifade eder. Ona göre "[b]ürokrasinin aksayışını açığa

vuran ve giderme amacı güden emirlerde sıralanan disiplinsizliklerin başında devamsızlık" vardır (2007: 41).

İntibah romanında Osmanlı memurluk hayatındaki bu aksaklıkların izlerini sürebilmek mümkündür. Nitekim Ali Bey, işe diye evden çıkmasına karşın Mehpeyker'i tekrar görürüm ümidiyle "hemen kendini Çamlıca'da bul[ur]" (2013: 17). Anlatıcı, "[ö]yle bir vakitte kalem kimin aklına gelir?" (2013: 18) diyerek Ali Bey'in daireyi asmasını hoş görür gibidir. Ali Bey, Mehpeyker'le ilişkisi başladıktan sonra "gezmeyi kendine eğlence edindiğinden tahsilini gecelere, vazifesiyle uğraşmayı kalem zamanlarına hasır ile sabahleyin kalkıp da evine müteallik olan işlerini tesviye edince hemen sokağa çıkarak Beyoğlu gibi, Çarşı içi gibi câ-yı içtima olan mahalleri dolaşır" (2013: 65). Kendini iyice gezmeye veren Ali Bey, böylelikle sık sık işini asmaya başlar. O, Mehpeyker'le geçirdiği ilk gecenin ardından yorgun argın eve döndükten sonra apar topar "kalemine azimet eyledi[yse de]" (2013: 76), daha sonraki buluşmalarında bir hafta boyunca onun yanında kalır ve bu süre zarfında iş yerine hiç uğramaz. Sonrasında "işret ve sefahâtin ve ona inzimâm eden yorgunluğun tesiriyle âsâbı gayet müteheyyiç bir hâlde yalıya avdet eyle[r]" (2013: 85).

Ali Bey'in Mehpeyker'i bırakıp Dilâşub'la evlenmesinin ardından hayatı tekrardan düzene girer. "[G]ündüzleri ifâ-yi vezâifinde, geceleri tahsilinde fevkalâde bir himmet" gösterir (2013: 109). Ama bu durum çok kısa sürer. Mehpeyker'in attığı iftiradan dolayı Dilâşub'u evden kovar. Bu olay sonrasında "[g]ide gide günlerce kumarhanelerde, haftalarca meyhanelerde, aylarca kerhanelerde serilmeye başla[r]" (2013: 136). Bu esnada "[n]e ahbâbı, ne kalemi, ne validesi hatırına geli[r]" (2013: 136). Yaşadığı hayatı "irâd ile idare kabil olmadığından az zaman içinde sermaye-i servetine dahi bittabi pençe-i isrâf uzan[ır] (2013: 136). Burada Ali Bey'in aldığı maaşın ve mülklerinden gelen kira gelirlerinin yaşadığı hayata yetmediği vurgulanır. Buna göre onun, iş yerine hiç uğramasa bile maaşının yattığı görülür.

Ayrıca Ali Bey'in Dilâşub'u evinden kovmasından sonrası düştüğü hayat, dönemin sosyolojik gerçekliğiyle uyum içindedir. Ali Bey'in bu hâlini "kadınını kaybetmiş delikanlının sefahate yuvarlanması, insan olarak alçılması" biçiminde değerlendiren Ahmet Hamdi Tanpınar, onun bu sergüzeştini, "Abdülaziz devri sonu İstanbul'unun daha doğrusu Beyoğlu'nun macerası" biçiminde ele alır (2015: 398). Romanın sözü edilen kısmında Ali Bey, Tanzimat romanının klişe tiplerinden biri olan iradesiz ve zengin mirasyediye dönüşür. Romanın devamında o, dairedeki vazifesini artık hiç umursamayacaktır.

Yapılan alıntılardan anlaşıldığı üzere, Ali Bey'in kişisel işlerini her daim öncelediği söylenebilir. Keyfine göre işe gider ya da gitmez. Ama maaşı ne olursa olsun yatmaya devam eder. Romanda Ali Bey'in devamsızlığı yüzünden herhangi bir uyarı ya da ceza aldığına ilişkin bir bilgi verilmez. Nitekim Yüksel'e göre, "Tanzimat'a gelinceye kadar vesikalara yerleştirilen cezalandırmaya ilişkin ibareler çok kere bir tehdit hükmünden öteye geç[mez]" (2014: 43). Daha sonra "Tanzimat ile birlikte, bürokrasinin ağırlık ve yoğunluk kazanmasının da muhakkak tesiriyle, mesai meselesi daha ciddî bir biçimde ele alın[ır]" (2014: 43). Tanzimat bürokratlarının "mesai konusunda imza attıkları kararların, [önceki devirlerde olduğu gibi] kuru bir tekrardan ibaret olmadığını" (2014: 43) ifade etmek gerekir. Söz konusu dönem itibarıyla "herhangi bir mazaretleri olmaksızın dairelerine zamanında gelip gitmeyenlerin derecelerine göre cezalandırılmalarında bir dakika dahi gecik[ilmeyeceği]" vurgulanır (2014: 44). Memurların mesai saatlerine uyması gerekliliğine dair alınan bu kararların yerine getirilmesinde, Tanzimat öncesinde olduğu gibi bazı zafiyetler yaşandığını itiraf etmek gerekir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun memurlarını mesailerine özen gösterir bir tablo içinde tasvir etmek" (2014: 45) neredeyse imkânsızdır. *İntibah* romanının başkişisi olan Ali Bey, bu durumun ikna edici bir örneği olarak okunabilir. Çanaklı, sözü edilen roman kişisi için, "bir ara kendisini işine vermesine hatta karşılık beklemeden çalışmasına rağmen, Beyoğlu sefahatına kapılmaktan kurtulamaması ve ahlâki zaafı sebebiyle ideal bir memur say[ılmamalıdır]" (2007: 69) diyerek bu görüşü destekler.

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı'nın çöküş dönemine girmesiyle memurluk sisteminde de önemli derecede bozulmalar yaşandığı söylenebilir. Ali Bey'in iş hayatına dair ortaya koyduğu davranışlarında, özellikle disiplinsizlik ve mesai saatlerine uyulmaması şeklinde somutlaşan bu bozulma, dönemin memurları için de geçerli bir olgudur. Böylelikle bu roman kişinin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu aczi gösterdiği öne sürülebilir.

Kaynakça

- Alver, K. (2012). "Edebiyata Giriş". *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 11-46.
- Çanaklı, L. A. (2007). *Türk Romanında Bürokrasi ve Memurlar (1872-1950)*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Escarpit, R. (1993). *Edebiyat Sosyolojisi*. Çev. Ali Türkay Yazıcı. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Namık K.(2013). *İntibah*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2012). "Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi". *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 307-343.
- Şan, M. K. (2012). "Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine". *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ed. Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 243-61.
- Tanpınar, A. H. (2015). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yüksel, A. (2014). "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 16: 19-49.